

Pohjoiskarjalainen pitäjänsanasto

R. E. NIRVI *Kiihtelysvaaran murteen sanakirja I*. Hakusanat: aa — huovata. Kustantanut Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö. Karjalan Kirjapaino Osakeyhtiö, Lappeenranta 1974. 256 s.

Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö ansaitsee kiitokset siitä, että se on ottanut julkaistakseen R. E. Nirvin Kiihtelysvaaran murteen sanakirjan. Teos on ainutlaatuinen, koska se on ensimmäinen puhtaasti suomen murteita koskeva pitäjänsanasto. Sen arvoa lisää myös se, että tekijä on itse kerännyt kaiken aineiston.

Kiihtelysvaaran sanakokoelma valmistui vuosina 1933—1937. Nirvi oleskeli tuolloin pohjoiskarjalaisessa Kiihtelysvaaran pitäjässä, jonne hän oli lähtenyt Sanakirjasäätiön stipendiaatiksi murre-sanastoa keräämään. Päivittäiseen työkentelyyn kuului toisaalta kielenoppaiden haastatteleminen, toisaalta kertyneen aineiston kortittaminen. Kun sanastustyö päättyi, oli sanalippujen kokonaismäärä lähes 40 000. Myöhemmin Nirvi on vanhoja muistiinpanoja läpikäymällä kasvatanut lippumäärää vielä tästäkin; nykyisin Kiihtelysvaaran sanakokoelman lippuluku on noin 43 000.

Paitsi suursanastajan kokemustaan Nirvi on Kiihtelysvaaran murteen sanakirjaa kirjoittaessaan voinut käyttää hyväkseen tottuneen leksikografian ja ansioituneen sanastontutkijan pätevyytään. Hiljattain ilmestynyt Inkeröismurteiden sanakirja on vankka osoitus tekijänsä ammattitaidosta. Se kokeneisuus, joka Nirvillä on toisaalta sanatabujen ja eufemismien ja toisaalta sanakenttien, synonyymikenttien ja sanajärjestelmien tutkijana, ei ole voinut olla koitumatta sanakirjatyön onneksi.

Sanakirja, joka kattaa vain yhden pitäjänmurteen, on luonteeltaan toisenlainen kuin jokin laajempi murreleksikko. Tällainen pitäjänsanasto ei voi olla pelkästään sanojen tulkki, jonka paikka on

kielentutkijan työpöydällä tai kirjahyllyssä, vaan sen tulee olla myöskin niiden ihmisten tavoitettavissa ja omaksuttavissa, joiden kotimurretta se peilaa. Se on koti-seutulukemisto enemmän kuin leksikko, lukukirja enemmän kuin hakuteos. Nämä vaatimukset Kiihtelysvaaran murteen sanakirja varsin hyvin täyttää: samalla kun se on korkeatasoinen sanakirja, se on myös pohjoiskarjalaisen kulttuurimuodon, miljöön ja elämäntavan kuvaus.

Sanakirjan I osan artikkelit alkavat interjektioista *aa* ja päättyvät verbiin *huovata*. Kirjan johdannossa tekijä selvittelee keruutyön vaiheita ja sana-ainesten julkaisemisen taustaa sekä antaa ohjeita murreaineksen tarkekirjoituksesta, artikkelien rakenteesta ja lyhenteistä.

Kirjan esimerkkiaines on edustava: esimerkkivirkkeet ovat harvinaisen hyvää murretta, niiden merkintä on tarkkaa ja luotettavaa. Tilanne, jossa sana on kuultu tai jossa sitä on käytetty, on selitetty perusteellisesti, tähän tapaan: »Äiti oli vieraan miehen kanssa komerossa: *lapsrukat suapi oven takana kolokuttoot tulep pöis äiti; emä konttuorissa ol seh härän kansak*» (s.v. *emä*); »Isäntä näkee, että siat ovat kuollutta ruumista tonkimassa aitassa, siitä hän vimmastuu: *äš perkelet, tiäl on sijat ukol luona velehunmeet jo! Äš perhana!*» (s.v. *as*).

Esimerkistö on jaettu tarkkoihin merkitysryhmiin; pienetkin vivahde-erot on otettu huomioon. Näytteeksi siitä, miten erilaisia sävyjä jokin sana kansankielessä saa, sopii artikkeli *armas*. Yleiskielen tapaan sanaa substantiivina käytetään mielitetyistä puhuttaessa. Adjektiivisen käytön Nirvi erottaa kolmeksi ryhmäksi: »1. Metsästäjä pani linnunvarkaan lujille: *hyvin armaat rukkoukset ukko piästi*, hellästi rukoili armoja. 2. halukas. Naapurin lehmä *se ei pihhaan öun niin armas tulehnaan-kaak*. 3. eläimestä: mielistelevä ja sävyisiä. Esim. lehmä, joka tulee ensimmäisenä kotiin lypsättäväksi, nuolee lypsäjää jne. Emäntä toiselle, joka lypsää: *johan sin-öut armaan suanut*.» Viimeksi mainitussa merkityksessä sana esiintyy myös yhdyssanassa

armassorttinen: »Se (lehmä) on oikeen armassorttinen: se tulloo kohtiin etunenässä ja lypsättämmääl lievahaa ensin; koko lypsäijjam mielellään nuoltak kaltoivaa.»

Vaikka sanakirja ensisijaisesti kuvaakin kiihtelysvaaralaisia ja heidän arkipäiväänsä, voi joistakin esimerkeistä saada vihjeitä myös kerääjän toimista: »*Måister se on niih hanakoo niillen sanollenn*» (s.v. *hanakka* 'halukas, perso'); »*Ei muuta jõuuvah hummieoomaan kun sitä vuan sanastusta*» (s.v. *humeerata* 'ajatella').

Kirjoituksessaan »Sanastajan työkentältä» (Kalevalaseuran vuosikirja 44 s. 79) Nirvi mainitsee murreainestonsa puhtaaksikirjoituksesta mm. näin: »Minun tapani ei ollut valaista kansatieteellistä sanastoa pelkin esimerkkilausein vaan johdonmukaisesti pyrin saamaan ytimen siitä asiapuolesta, joka kuului sanan merkitykseen.» Tulokset tämän periaatteen noudattamisesta näkyvät selvästi Kiihtelysvaaran murteen sanakirjasta. Esimerkiksi *harja*-artikkelissa kuvataan tarkkaan, miten harja valmistettiin; *hame*-artikkelissa luetellaan ensin hameen osat, sitten selostetaan, miten hame vanhimpaan aikaan tehtiin, ja lopuksi mainitaan vielä ne artikkelit, joissa hametta tai sen osia käsitellään. Tällaisia viittauksia muihin artikkeleihin sanakirjassa on muuten erittäin paljon, *astia*-artikkelissa alun kolmattakymmentä.

Hyvä esimerkki sanastonkerääjän perusteellisyydestä on *halkisilmä*-artikkeli. Siteeraan sen kokonaan:

Verkkoa eli havasta kudotaan *halkisilimään*. Halkisilmään kudonta: Oletetaan, että joku silmä on tehty. Kävyllä pyöräytetään kalvosimen ympäri ja pistetään alta päin edelliseen silmään. Sieltä käpy ja rihma tulevat ylös kalvosimelle peukalon alle. Sitten viskataan rihmaa höllästi yli, kudokselle. Käpy pistetään alta, niin että kaksi rihmaa jää kävyn oikealle ja yksi vasemmalle puolelle kävyn edessä. Vedetään rihmasta, samalla halliten rihmoja, niin että solmujen väli tulee kalvosimen levyinen. Tämä kudonta ei juokse. — Toinen halkisilmään tehty kudonta, joka juoksee: Käpy rihmoineen pyöräytetään kalvosimen ympäri ja päältä pistetään edelliseen silmään. Kalvosimen päälle viskataan rihma

höllälle. Sitten otetaan kävyllä yksi rihma oikealle, nim. alapuoleinen. Peukalolla ja etusormella halliten vedetään solmu.

Sanakirjoissa on usein ollut tapana ilmoittaa esimerkkivirkkeen perässä tiedonantaja tai hänen kotipaikkansa. Kiihtelysvaaran murteen sanakirjassa näin ei ole tehty. Tämä johtuu ehkä siitä, että Nirvin kielenoppaat olivat pääasiassa vain kahdesta kylästä, Kiihtelysvaarasta ja Heinävaarasta. Kartan mukaan nämä kylät ovat aika lähellä toisiaan, joten suuria murre-eroja niiden välillä tuskin on.

Artikkelin löytyminen olisi helpottunut, jos hakusana olisi jätetty sisentämättä. Tämä haitta tulee kenties selvimmin esiin juuri sanakirjassa, jonka painomenetelmänä on ollut offset. Painotavan ovat tietenkin määränneet kustannussyyt. Kiihtelysvaaran murteen sanakirjan sisältö on kuitenkin siksi erinomainen ja esimerkistö niin edustava, että arvokkaamman painoasun vuoksi olisi kannattanut vähän tuhlata.

Matti Vilppula